

УДК: 172+32

О.В. КУЛЄШОВ

ПОЛІТИЧНА ЕТИКА: ПРОБЛЕМА САМОВИЗНАЧЕННЯ

Кулєшов Олександр Вадимович – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, Черкаський державний технологічний університет

Розв'язується проблема визначення предмета і завдань політичної етики. Стверджується залежність визначення від розуміння відношення політики і моралі. Аналізуються три точки зору на це відношення і аргументується необхідність для політичної етики досліджувати моральну сутність політики.

Ключові слова: мораль, політика, політична етика, моральна сутність політики.

Kuleshov A. V. Politicheskaya etika: problema samoopredeleniya

Решается проблема определения предмета и задач политической этики. Утверждается зависимость определения от понимания отношения политики и морали. Анализируются три точки зрения на это отношение и аргументируется необходимость для политической этики изучать моральную сущность политики.

Ключевые слова: мораль, политика, политическая этика, моральная сущность политики.

Kuleshov A. V. Political ethics: the problem of selfdefinition

The problem of the subject and the objectives of political ethics definition is being solved. It is stated that the definition depends on the understanding of the relation between morals and politics. Three points of view on this relation are analyzed and the necessity for political ethics to study the moral essence of politics is argued.

Key words: morals, politics, political ethics, moral essence of politics.

Постановка проблеми. Сфери моралі і політики завжди були у центрі уваги людей небайдужих до життя суспільства. У соціальній теорії ці сфери, як правило, утворювали спільне поле досліджень, іноді збігаючись цілком, коли політика починала розглядатись як прикладна етика. Бурхливий розвиток політичних наук у наш час поставив питання про предметне розмежування, а разом з тим про знаходження граней перетину цих двох галузей знань. В останні десятиліття спостерігається формування особливої дисципліни – політичної етики.

Потреба у цій дисципліні має свої теоретичні і практичні передумови. Розвиток політичних наук, з одного боку, їх розгалуження передбачає виокремлення всередині цих наук особливого предмета розгляду – політичної моралі. Так само стоять справи і з розвитком етики, яка не може обминути сфери політичної діяльності. До цього додається, з практичного боку, загальноновизнана тенденція до загострення останнім часом моральних проблем політики. Розвиток демократичних інститутів у всьому світі призводить до все більшої публічності політичного життя. Проблеми моралі виходять на загальний огляд. З'являються нові джерела моральних проблем, яких не було в традиційних або недемократичних політичних системах.

Отже, необхідність існування особливої дисципліни – політичної етики не викликає сумніву. Втім, висновок про те, що така дисципліна вже склалась, був би передчасним. Про це свідчить неоднозначність розуміння самої дисципліни, її предмета дослідження. На підтвердження такої думки можна навести слова авторки поки що єдиного у пострадянській етиці загального твору у цій галузі О. Л. Дубко про відсутність уніфікованого поняття політичної етики і про наявність на його місці різноманітних © О.В. Кулєшов, 2013

версій і тлумачень [5, с.26].

Подолання такого стану, самовизначення політичної етики можливе лише через уточнення її предметного поля. Що ж має бути предметом дослідження у галузі, яка формується? Чи це має бути моральність політичних діячів окремо від змісту їх діяльності? Або моральна грань політики як такої? Або ж навпаки – політична грань моралі, моральний зміст політики як одної із сфер реалізації фундаментальних моральних цінностей і норм?

Метою дослідження є проаналізувати різні бачення політичної етики, порівняти їх теоретичну валідність і запропонувати аргументоване визначення даної дисципліни через її предмет, виходячи з викладених теоретичних засад.

Аналіз досліджень і публікацій. Визначення предметної сфери політичної етики, очевидно, ґрунтується на більш фундаментальному розумінні відношення політики і моралі. Таке ж розуміння вкладається у три принципово відмінні парадигми.

Згідно з першою парадигмою, політика і мораль – це, за своєю природою, різні речі. Оскільки у всіх людей є певні моральні уявлення, є вони і у людей, ангажованих у політиці. Безумовно, специфіка політичної діяльності впливає на зміст моральних уявлень, формується те, що А. С. Панарін називає «моральним етосом політика» [7, с.252]. Цей етос, очевидно, слід розуміти як поєднання моралі і політики, а не як моральну грань або моральний зміст самої політики. Йдеться про вплив моралі на політику і політики на мораль, а не про їх сутнісну єдність. В такому контексті політична етика визначається як «специфічна наукова дисципліна, яка вивчає вплив моральних принципів, норм і моральних уявлень людей на політику, а також зворотний вплив політики на мораль» [3, с.257-258] або як «філософська наука, об'єктом якої є прояви

моралі у політичному житті» [10, с.12]. Такою є і логіка Н. Лумана: політична мораль має стежити за відхиленнями від моральних норм політичних діячів і давати їм оцінку. Мораль, регулюючи політичне життя, входить у політику до певного рівня, не розчиняючись у ній цілком [8, с.151]. В аналітичній етиці ця позиція виражається у зведенні проблем політичної моралі до значення моральних концептів і моральних питань, які застосовуються при обговоренні певних політичних тем [14, с.2]. Чи не впливає з цього, що політична мораль – це моральна свідомість і моральні якості політичних діячів? У такому разі, справа політичної етики – досліджувати особливості морального життя людини у сфері політики, а сама ця дисципліна є прикладною, галузевою етикою. Нормативний же, власне, моральний аспект політичних досліджень викликає у деяких західних авторів очевидний скепсис [12, с.XVII].

Друга парадигма в осягненні співвідношення моралі і політики виражається переконанням у тому, що мораль є важливою і неминучою гранню політичного процесу, хоча політика має свій особливий зміст і свої цілі. Засоби їх досягнення і, навіть, самі цілі подекуди піддаються моральній оцінці, хоча далеко не завжди. Така позиція часто викликається бажанням уникнути як відвертої аморальності, так і надмірного морального навантаження політики. Еталоном цієї мотивації можуть слугувати міркування відомого фахівця в галузі політичної етики Бернхарда Сутора. Політична етика, наголошує він, має бачити дві небезпеки – небезпеку моральної неспроможності політики і менш очевидну небезпеку викривлення політики надмірними моральними вимогами [9, с.30]. Децю по-іншому те саме формулює К. С. Гаджієв: «Важливо не допустити перекошу у будь-який бік: професіоналізму, моральності або навпаки» [4, с.517].

Мораль, з цього погляду, є органічною складовою політики. Вона розуміється, за словами О. Є. Шумілової, «як необхідний і органічний компонент цілепокладання політичної діяльності, способом реагування на конфліктну ситуацію і передумовою політичного компромісу» [11, с.24]. Політика, отже, певною мірою, підпорядковує собі мораль. В самій політиці існує низка питань, які мають відчутний моральний сенс. Саме ними і має займатись політична етика. Так вважає, зокрема, німецький політолог К. Г. Балестрем, відносячи до галузі політичної етики нормативні питання політики: «Принципи справедливого соціального устрою, конституції, критерії легітимного управління, права й обов'язки керівників і громадян, проблеми справедливості у відношеннях між державами» [2, с.88]. Цю ідею підтримує й І. М. Кучеренко, за словами якої, «нормативний підхід до визначення поняття політичної етики вбачає в ній частину практичної філософії, котра займається основними нормативними питаннями політики» [6, с.7.]. Виняткова увага в останні десятиліття до нормативної сторони політики відзначається і в англомовній політичній філософії [Див.: 13, с..3]. Такий погляд на політику надає

політичній моралі місце всередині політичного життя, а політичну етику визначає як галузь на перетині етики і політичних наук, яка досліджує моральну сферу політичних явищ.

Більш значну роль надає політичній моралі третя парадигма у тлумаченні відносин моралі та політики. Це досить традиційний погляд, відомий з часів античної філософії. Мораль з цього погляду розглядається як основа, мета і сенс політичного життя. Політика виявляється різновидом моральної практики. Вона, зрештою, ґрунтується на моральних засадах. Звідси моральна оцінка є граничною і вирішальною для всіх політичних явищ. Попри критику традиційних поглядів, моралізаторства у політиці, сучасні дослідники знов і знов повертаються до визнання моральної сутності політики. Достатньо згадати знаменитий початок не менш знаменитого твору Джона Ролза «Теорія справедливості»: «Справедливість є першою чеснотою соціальних інститутів, так само як істина є такою відносно систем думки. Теорію – якою б елегантною і економічною вона не була – треба відкинути або переглянути, якщо вона неістинна, так само закони й інституції – якими б ефективними і впорядкованими вони не були – треба реформувати або ліквідувати, якщо вони несправедливі» [16, с.3]. Отже, абсолютним критерієм доцільності соціальних, а звідси і політичних інститутів таї процесів, за Дж. Ролзом, є їх моральний сенс. Мораль постає тією загальною структурою, яка задає норми і правила політичного життя. Така точка зору узгоджується з розумінням політичної думки як частини етики – розумінням досить традиційним у західній, особливо, англомовній філософії. Саме на цю традицію вказує впевненість сучасного шотландського політичного філософа Дадлі Ноулза в тому, що «політична філософія є очевидною частиною етики» [15, с.3].

Подібні думки можна знайти і у пост-радянській філософії. Політична етика, за словами В. І. Бакштановського і Ю. В. Согомонова, це один з різновидів раціональної моралі громадянського суспільства, загальнокультурний ціннісний мінімум і правила політичної гри в демократичних інститутах [1, с.28]. З такого погляду впливає, що саме етика, тобто система моральних вимог і еталонів регулює політичне життя відповідно до власних, сутнісно незалежних від політики і вищих щодо неї засад. Тоді політичну мораль можна сприймати як «загальні, універсальні принципи політичного життя» (Р. У. Семенова) [8, с.150]. За такого розуміння моралі у політиці завдання і зміст політичної етики як теоретичної дисципліни стають визначальними, базовими в системі політичних наук.

Таким чином, дослідник у галузі політичної етики повинен вибирати між трьома принципово відмінними способами визначення предмета і змісту цієї дисципліни. Разом з тим, він має вибирати її дисциплінарний статус, її місце в системі філософських і політичних наук. Або політична етика є дослідженням моральних явищ у сфері політичної діяльності, котра сама

по собі позбавлена морального змісту. Або вона є дослідженням моральної сторони політики. Або ж вона спрямована на виявлення моральної сутності політики, тих базових цінностей і норм, які визначають зміст і спрямованість політичних процесів. Можна стверджувати, що ці три позиції є логічно несумісними. Третя з них, щоправда, може включати перші дві, але не навпаки.

Виклад основного матеріалу. Для більш ґрунтовного порівняння наведених позицій зафіксуємо, перш за все, зміст самих феноменів політики і моралі. Політикою варто називати процес узгодження інтересів і цілей, які мають спільне значення для суспільства в цілому або для певних соціальних груп. У найширшому сенсі термін політика може стосуватись узгодження інтересів і цілей у межах будь-яких соціальних груп, навіть найменших, таких як родина. У більш вузькому і академічному сенсі цей термін стосується лише великих соціальних груп і суспільства в цілому. Треба додати для точнішого уявлення змісту поняття політики, що термін узгодження інтересів і цілей включає будь-які способи такого узгодження (зокрема – як вільні, так і невільні, примусові). Щодо моралі, то вона, на наш погляд, оптимально визначається як сукупність цінностей і норм, які реалізуються у взаємовідносинах між людьми як людьми. Останній термін означає, що люди тут реалізують себе не як функції, а як автономні суб'єкти цілеспрямованої, раціональної і вільної активності. Треба додати, що людина є джерелом цінностей і норм моралі, вона виступає у моралі як абсолютна і вихідна цінність.

Спробуємо тепер на основі сформульованих визначень політики і моралі з'ясувати, яка з вищенаведених парадигм досягнення політичної етики найкраще цим визначенням відповідає.

Згідно з першою парадигмою, мораль і політика це суттєво різні речі. Що з цього випливає? В рамках заданої парадигми можна допустити, що моральні якості людини проявляють себе і постають важливим чинником у будь-якій діяльності, в тому числі і в політичній. Втім, моральні і політичні критерії людських дій треба визнати різними. Правильним буде твердження, що те, що є позитивним з політичної точки зору, може бути негативним з моральної і навпаки. Ми можемо оцінювати політику за моральними критеріями, але це буде зовнішня, стороння оцінка. Всередині ж політичного процесу людські вчинки, відношення, думки, програми, наміри, інтереси мають розглядатись як поза-моральні. Отже, вирішальним для даної парадигми є питання: чи існують політичні явища позбавлені морального сенсу?

Відповіддю на це питання має бути – ні. Треба зрозуміти, що зміст будь-яких політичних дій, відношень, інститутів є складним утворенням. Поряд із структурно-функціональним аспектом (або – ціле-раціональним, згідно з термінологією М. Вебера) в ньому присутній ціннісний (ціннісно-раціональний, за М. Вебером) аспект. Причому було б помилковим відділяти ціле-раціональні

дії від ціннісно-раціональних. Адже будь-яке узгодження інтересів і цілей, будь-який консенсус в суспільстві можливий лише за формальної його спрямованості на тих, хто бере участь у політичному процесі як на їх остаточний інтерес і ціль. Тому пряме або опосередковане визнання абсолютної і вихідної цінності людини є передумовою політичного життя як такого. Зрозуміло, це не означає, що реальні політичні процеси завжди спрямовані на здійснення цієї передумови. Це означає, проте, що всі явища політичного життя мають моральний сенс. Особиста мораль політичних діячів при цьому не може бути чимось окремим від політичної моралі, бо вони виходять з одних і тих самих принципів. Разом з тим, політичні явища не зводяться до особистих відношень, це означає, що існує суто політична мораль, яка має бути ядром особистої моралі політичного діяча. Звідси предмет політичної етики не можна зводити до особистих властивостей політичних діячів. Політична мораль, яку варто досліджувати в межах окремої галузі знань, – це не приватна мораль політиків. Політична етика має досліджувати моральні особливості самої політичної діяльності. З цього випливає, що політика і мораль не паралельні сфери життєдіяльності людей. Вони тісно переплетені, якщо не тотожні.

Друга парадигма, на якій може ґрунтуватись політична етика, передбачає ставлення до моралі як однієї з сторін політики. Це означає, що у політичній діяльності ми здатні виявити цілі суто політичні, і цілі моральні, які одночасно реалізуються в діях політичних суб'єктів. Вони співіснують разом в одному колі подій, але не поєднуються у щось єдине подібне до масла і води. Відповідно вони можуть допомагати або заважати здійсненню одна одної. Перед людиною, яка так сприймає відношення політики і моралі, постає вічне і пекуче питання, чи робить мораль політику більш ефективною. І, з іншого боку, чи завжди моральною є ефективна політика. (Правила чемності змушують дослідників відповідати стверджувально, а здоровий глузд підказує протилежну відповідь). У більш загальних термінах ці запити переформулюються на питання про мету і засоби людської діяльності. Можливість політичної етики стає залежною від розв'язання проблеми, чи співвідносяться моральні і політичні цілі у політичній діяльності як мета і засоби.

Спробуємо проаналізувати цю проблему, зваживши на ті визначення політики і моралі, з яких ми виходили. Якщо мораль є системою абсолютних, тобто – самообґрунтованих цінностей, то вже з її визначення випливає, що вона ніколи не може бути засобом для чогось іншого. Те, що є засобом, не є мораллю. Ми не можемо відкинути кантівський принцип автономії моралі, не руйнуючи саму мораль. Моральність починається з переконання в тому, що все моральне життя ґрунтується на власних цінностях, а не бере їх із зовнішньої щодо нього реальності. Це означає, що моральні цінності абсолютні. Вони не є

«технічними», відносними, вони не існують для чогось, вони є остаточними.

Політичні цінності, якщо можна говорити про такі, є «технічними» (що означає, що вони не є цінностями в абсолютному сенсі). Визначаючи політику, ми говорили про узгодження інтересів, але самі інтереси у своїй основі породжуються не політикою (хоча є, зрозуміло, і вторинні – політичні інтереси), а приходять ззовні, приходять такими, що вже склались, до сфери політики. Саме тому мораль не може бути лише одною із граней політичного життя. Відповідно, і політична етика буде викривляти своє предметне поле, розглядаючи мораль як таку грань. Безглуздом є питання, чи допомагає мораль політичній ефективності. Якщо мораль реалізується у політиці, то вона реалізується заради самої себе.

Але чи може бути мораль сутністю і метою політики, згідно з третьою з вищеописаних парадигм? Чи не впадає тут дослідницька думка у гріх надмірного моралізаторства, про небезпеку якого попереджав Б. Сутор, через ствердження такої сутності і мети? Адже практика доводить, що існує багато необхідних завдань і інтересів у політиці, які не мають очевидного морального сенсу. Здоровий глузд і життєвий досвід підказують, що не можна завжди в політиці керуватись виключно моральними мотивами.

Важко із цим сперечатись, якщо не звернути увагу на змішування у такому практицизмі різних феноменальних шарів політичної дійсності, різних структурних рівнів і масштабів сприйняття. Здоровий глузд і дещо цинічний погляд на речі є вірним, проте лише в обмеженому горизонті подій, лише щодо локальних масштабів політичного життя. У політиці як цілісній системі її моральна спрямованість стає незаперечною. Корінні інтереси і цілі людей як людей здійснюються лише за умови, коли кожна особистість набуває значення абсолютної цінності. Аморальна або позаморальна у своїх цілях політика безглузда як політика, бо не веде до повного узгодження інтересів і цілей. Зрозуміло, при цьому, що вона може бути корисною як приватний проект певної групи людей або особистості. В будь-якому разі політикам неминуче доводиться визначатись щодо моральних засад власної політики. Такі засади існують незалежно від того, враховують їх чи ні в реальній політиці. Ці засади – фундаментальний вимір політики. Всюди, де реалізуються взаємовідношення між людьми, існує цей фундаментальний вимір, виявляється ціннісно-моральний сенс людських відношень.

На сказане, щоправда, можна зауважити, що

воно стосується лише останніх, граничних цілей політичної діяльності і дуже слабо представлене у реальній сьогоденній практиці політичного життя. Практичні діячі у сфері політики керуються не вищими і найвіддаленішими цілями, а найближчими інтересами і перспективами. Саме на цьому плані сьогоденної реальності і має концентрувати увагу дослідник. Цей аргумент був би правильним, якби політична сфера не мала системного характеру, не являла собою ієрархію взаємопов'язаних цілей і засобів. Ця ієрархія дуже складна, у ній часто важко побачити якийсь порядок. Але вона є і тому будь-яка політична дія має безпосереднім наслідком реалізацію або нереалізацію завдань і цілей більш високого системного рівня, зрештою – веде до реалізації або нереалізації остаточних моральних цілей політики. Це відбувається невідкладно, тут і зараз, відбувається об'єктивно, незалежно від того, чи усвідомлюють такий стан справ політичні діячі.

Маємо підстави для досить сильного твердження: моральні цінності є об'єктивними, абсолютними, остаточними цілями політичного життя. Це не означає, що вони завжди реально орієнтують політику. Вони існують як ідеальний горизонт політики, як найдалі, остаточні зі всіх можливих цілей. Зрозуміло, що вони можуть не здійснюватись або підмінятись іншими цілями. Реальна політика може бути спрямована на локальні завдання, які ведуть в інший бік.

Тоді політика приймає аморальний або сумнівний з точки зору моралі напрям. Але позаморальною політика бути не може за своєю природою. Політика функціонує у просторі моралі. Все в політиці має моральний сенс, причому не тому, що його визнають, і не тоді, коли його визнають. Цей сенс вбудований у систему об'єктивних цілей політичної діяльності.

Висновки. Висновки, які з цього слід зробити щодо предмета і завдань політичної етики, є очевидними. Предметом такої дисципліни мають стати моральні засади, моральні цілі і моральний сенс політики взагалі і окремих політичних явищ зокрема.

Відповідно, здійснюючи свої теоретичні завдання, політична етика має бути здатною давати експертні оцінки політичного життя з точки зору певних систем моралі. Є в політичній етиці, як у будь-якої нормативної науки, і своє практичне покликання. Компетентність у цій галузі дозволяє свідомо, зі знанням справи брати участь у формуванні громадської думки, у формуванні і обґрунтуванні моральних вимог у сфері політичного життя.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бакштановский В. И., Согомонов Ю. В. Как возможна политическая этика [Текст] / В. И. Бакштановский, Ю.В. Согомонов // Политическая этика: социокультурный контекст. – Тюмень: НИИ ПЭ, 2004. – С.6-78. – ISBN 588465-528-2
2. Баллестрем К. Г. Власть и мораль (основная проблема политической этики) [Текст] / К. Г. Баллестрем // Философские науки. – 1991. – №8. – С. 88–101.
3. Введение в политологию : словарь-справочник [Текст] / под ред. В.П. Пугачева. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – 264 с. – ISBN 5-7567-0114-1
4. Гаджиев К. С. Введение в политическую науку. Учебник [Текст] / Камалудин Серажудинович Гаджиев. – М.: Логос, 1999. – 544 с. – ISBN: 5-88439-030-0
5. Дубко Е. Л. Политическая этика: учебник для вузов [Текст] / Елена Леонидовна Дубко. – М.: Академический проект; Трикста, 2005. – 720 с. – ISBN: 5829106140
6. Кучеренко І. М. Політична етика у сучасних соціотрансформаційних процесах: український контекст [Текст]: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. політ. наук: спец. 23.00.02 політичні інститути та процеси. – К., 2007. – 21 с.
7. Панарин А.С. Политология : учебник [Текст] / Александр Сергеевич Панарин. – М.: Проспект, 2003. – 439 с. – ISBN 5-98032-027-X
8. Семенова Р.У. Политическая мораль: некоторые основания когнитивного дискурса [Текст] / Р. У. Семенова // Вестник Томского государственного университета. Серия «Философия. Социология. Политология, Культурология». – 2005. – №287. – С.147-152.
9. Сутор Б. Малая политическая этика [Текст] // Политическая и экономическая этика / Бернхард Сутор. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – С.29-176. – ISBN: 5-8183-0378-0
10. Шишкин Д. А. Развитие политической этики на современном этапе [Текст]: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филос. наук: спец. 09.00.05 – этика. – Шуя, 2009 –21 с.
11. Шумилова О. Е. Политическая этика: учебное пособие [Текст] / Ольга Евгеньевна Шумилова. – Тула: Изд-во ТулГУ, 2008. – 116 с. – ISBN 978-5-7679-1352-7
12. A companion to contemporary political philosophy [Text] / edited by Robert E. Goodin, Philip Pettit. – 2nd ed. – Singapore: Blackwell Publishing Ltd, 2007. – 891 pp. – ISBN 978-1-4051-3653-2
13. Debates in Contemporary Political Philosophy. An anthology [Text] / Edited by Derek Matravers and Jon Pike. – New York: Routledge, 2003 – 454 pp. – ISBN 0-203-98682-2
14. Hare R. M. Essays on Political Morality [Text] / Richard Mervyn Hare. – Oxford: Clarendon Press, 1998 – 272 pp. – ISBN-13: 978-0198249948
15. Knowles D. Political Philosophy [Text] / Dudley Knowles. – London: Routledge, 2001. – 392 pp. – ISBN 1–85728–760–6
16. Rawls J. A Theory of Justice [Text] / John Rawls. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1971. – 607 pp. – ISBN 9780674017726

Стаття надійшла до редакції 21.05.2013